

Field : Cultural Studies

Type : Review Article

Received:11.11.2015 - *Accepted*:14.12.2015

Hayat Ağacı Sembolizmi

Saliha AĞAÇ¹, Menekşe SAKARYA²

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Ankara, TÜRKİYE

² Öğr. Gör., Niğde Üniversitesi, Bor Halil Zöhre Ataman Meslek Yüksekokulu, Niğde, TÜRKİYE

E-posta: agacsaliha@gmail.com, msakarya@nigde.edu.tr

Öz

Hayat ağacı dünya kültürlerinin bildiği ve sevdiği, insanlığın ortak kültürel unsurlarından biridir. Ağacın sembolizmde çeşitli yönlerden yorumlara yol açan bir yeri bulunur. Hayat ağacı günümüzde de günlük hayatta, edebiyatta, sanatta ve birçok alanda kullanılan sembol olmaya devam etmektedir. Özellikle mimari, el sanatları, edebiyat vb. birçok sanat dalında yaygın bir şekilde işlenmiştir. Bu çalışmada `Hayat Ağacı'nın dünya kültürlerinde taşıdığı anlamı, sembolizmi ve hayat ağacı ile ilgili geliştirilen mit ve efsaneler yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Sembolizm, Ağaç, Hayat ağacı

The Symbolism of Tree of Life

Saliha AĞAÇ¹, Menekşe SAKARYA²

¹ Assoc. Prof. Dr., Gazi University, Ankara, TURKEY

² Lecturer, Niğde University, Niğde, TURKEY

Email: agacsaliha@gmail.com, msakarya@nigde.edu.tr

Abstract

Tree of life is one of the common cultural element of human that world cultures know and love. The tree has a place causing comments from various aspects in the symbolism. The tree of life has still continued to be the symbol used in daily life, literature, art and many other areas. Especially in architecture, handicrafts, literature, many art branch etc. it has processed widely. In this study, the meaning in the world cultures of “Tree of Life”, its symbolism and myths and legends about tree of life are evaluated.

Keywords: Symbolism, Tree, Tree of Life

1. Giriş

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana pek çok varlığı kutsal saymış, kutsal saydığı varlıkları yazıya, dile, dine, sanata dökerek günümüze ulaşmasını sağlamıştır. İnsanoğlu'nun bu kutsal saydığı varoluşlardan belki de en bilinenlerden bir tanesi de ağaçtır (Yılmaz, 2012). Dünya üzerinde yaşayan en ilkel toplumlardan en gelişmiş toplumlara kadar ağaçlara, çok zengin anlamlar yüklenmiş ve ağaçlarla ilgili oldukça geniş bir inanış oluşturulmuştur. Aynı zamanda bu toplumlarda ağaçla ilgili sayısız mit ve efsane ortaya çıkmıştır, bu bağlamda ağaç, mitolojinin de en çok sevdiği ve sık sık kullandığı bir sembol olmuştur (Öztürk Ateş, 2012; Eliade, 2003: 424). Mitolojilerde çoğunlukla yer alan ağaçlar zeytin, akasya, meşe, defne, çam, selvi, sedir, kavak, palmiye, hurma, badem, çaladır (Ersoy, 2007).

Yeryüzünün en yaygın inançlarından biri olan ağaç kültürünün şekli kültürden kültüre farklılık göstermekle birlikte, genellikle benzer sembolik anlamlar yüklenmiş, insanlar onda öz hayatlarını ve ruhlarını bulmuşlardır. Ağaç sembolünün gerek dinler tarihinde, gerek mitolojide, gerekse folklor ve sanatta bu denli yoğun kullanılmasının sebebi olarak, ağacın görünüşü ve yapısından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Yaşayan her insan gibi, hep yukarı, göğe doğru uzanarak, çıkmak, boy atmak ve meyvelerini vereceği başa ulaşmak eğilimini ve özlemini gösterir.

Ağaç, dünya kültürlerinde doğurganlığın, ölümsüzlüğün, şansın, bereketin, sağlığın, hastalıktan kurtulmanın sembolüdür. Tanrı ile iletişim ağaç yoluyla kurulmuştur. Tabiat olayları da ağaç vasıtasıyla düzene girmiştir. Ağaçlar yağmuru yağdırma veya durdurma, güneşin batması, ayın tutulması, sürüleri ve sığırları çoğaltma, kadınları kolayca doğurtma gücüne sahip bir varlık olarak düşünülmüştür (Öztürk Ateş, 2012)

Ağaçlar insanoğlu için ruhsal, fiziksel ve öteki dünyanın sürekli olarak kutsallığını ve hayatı simgeleyen doğal bir form olmuştur ve genellikle tanrısallığı ya da dinsel bir oluşumu simgelemiştir (Yılmaz, 2012). Dünya dinlerinde ağaç sembolizminde genellikle Tanrı bir ağaçta tezahür eder. Böylece ağaç, Tanrının yeryüzündeki sembolü olur. Bu nedenle insanoğlu, ağaçlara yakın olmaya çalışır, onlara bezler bağlayarak dilekte bulunur. Çeşitli faydaları, estetik özellikleri, sonbaharda kuruyup, baharda yeniden canlanmasıyla hayatın safhalarını temsil etmektedir. Çiçeği, meyvesi ve diğer özellikleriyle tarih boyunca insanların dikkatini çeken ağacın insan hayatının her safhasında kullanılması ona karşı özel bir ilgi uyandırmıştır (Belli, 1982: 8).

Bu mit ve inançlar “kutsal ağaç”, “dünya ağacı”, “evren ağacı”, “hayat ağacı” gibi çeşitli isimlerle anılmıştır (Öztürk Ateş, 2012:12). Mitolojilerde dünyanın merkezinde, semavi dinlerde cennette bulunduğu anlatılan kutsal ağaç “hayat ağacı”dır. Yeryüzünde ölümsüz olmayı başaramayan insanoğlu bu defa çareyi ölümden sonra dirilmeye veya ruhun ölümsüzlüğüne inanmakta bulmuş; hayat ağacı motifi bu duyguları simgelemek için kullanılmıştır (Erbek, 1986).

Hayat ağacının biçimsel özellikleriyle ilgili olarak da çeşitli yorumlar yapılmıştır. O, bütün âlemi birbirine bağlar; kökleriyle cehennemi, gövdesiyle yeryüzünü, dallarıyla cenneti kapsar. Dalları Tanrının evine yani cennete kadar ulaşır. Dünyanın en büyük ağacıdır. Hayat ağacı bazen de baş aşağı çevrilmiş olarak hayal edilir. Buna göre hayat ağacı, kökleri göğe uzanan, dalları tüm yeryüzünü saran, her şeyi aydınlatan güneştir. Bazen evren, baş aşağı çevrilmiş bir ağaç olarak tasavvur edilir (Öztürk Ateş, 2012: 18; Eliade, 2003: 274-275).

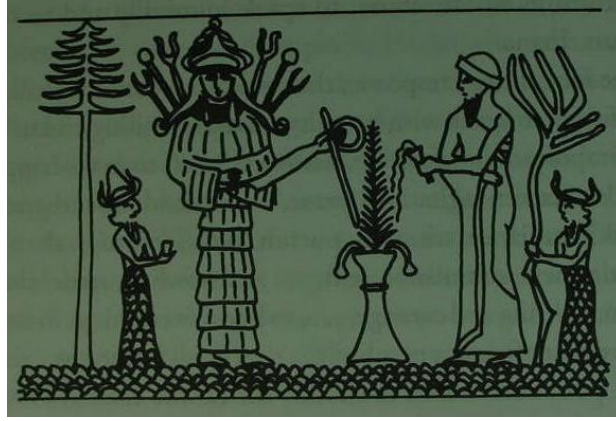
Kaynaklarda Kozmik ağaç, dünya ağacı, evren ağacı ve hayat ağacı aynı özelliklerdeki ağacı ifade eden ağaçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar toplumdan topluma, kültürden kültüre farklı şekillerde ifade edilmektedir. Fakat bu ağaçlar aynı ağaçtır ve kullanımdaki farklılıkların sebebi ise farklı toplumlarda bu ağacın farklı mitolojik özelliklerinin ön plana çıkmasıdır. Hayat ağacı da kozmik ağaç da kozmolojik düzenin, yani hayatın devamlılığını, gerçekliğini, bir düzen içinde devam etmesini ve sürekli olarak yenilenmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda kozmik ağaç, dünya ağacı, evren ağacı ve hayat ağacı özellikleri itibarıyla birbirleriyle örtüşür ve sıkı bir ilişki içindedirler. Kozmik ağaç dünyanın kutsallığını, doğurganlığını ve sürekliliğini, yaradılış, sırta erme, verimlilik, mutlak gerçeklik ve ölümsüzlük özelliklerini kendisinde barındırarak hayat ve ölümsüzlük ağacı yerine geçer (Belli, 1982: 8).

Değişik inançlarda çeşitli ağaçlar hayat ağacı olarak (Erbek, 1986) tanımlanmasına rağmen bu ağacın cinsi bütün toplumlarda farklılık gösterir. Bazen sadece belli bir ağaç türü bazen de birkaç ağaç türü hayat ağacı olmuştur. Toplumlara göre meşe, kayın, çam, zeytin, elma, incir, asma vb. birçok bitki ve ağaç cinsi hayat ağacıyla özdeşleştirilmiştir. Bu çeşitlilik muhtemelen toplumların günlük hayatlarında hangi çeşit ağaçla iç içelerse o ağaca hayat ağacı niteliği yüklemelerinden kaynaklanır. Çünkü insanlar kendilerine birçok faydalar sağlayan bu ağaçlara minnet duymuş ve saygı göstermişlerdir. Sonuç olarak dünya toplumları bu ağaçlara hayat ağacı vasfı yüklemişlerdir (Öztürk Ateş, 2012: 19). Hayat ağacı olarak kabul edilen ağaçların en önemlisi ve en çok tanınanı Servi'dir. Servi tüm mevsimlerde yeşildir, güzel kokuludur ve gökyüzüne ince bir yalın gibi yükselir. Rüzgarda tepeleri yatan serviler kutsal bir varlığa teslimiyet duygusu verirler (Erbek, 1986).

2. Dünya Kültürlerinde Hayat Ağacı

Dünya kültürlerinde kullanılan en eski kutsal ağaç formu hayat ağacıdır (Belli, 1982: 8). Daha sonra hayat ağacı ve kuş başlı yaratık betimlemeleri Hitit ve Asur mühürlerinde sıklıkla görülmüştür. Aslında hayat ağacı, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın kutsal kitaplarında bahsedildiği gibi ilk insan kadar eskidir. Hayat ağacının yeri farklı yorumlara rağmen genellikle dünyanın merkezinde ve göbek çukurundadır. Bu merkezde yeraltı yeryüzü ve gökyüzü arasındaki iletişimi sağlayan temel bir eksen bulunur (Eliade, 1991: 17). Bu eksen hayat ağacıdır. Fakat dünya üzerinde bütün toplumların sabit olarak kabul ettiği belli bir merkez yoktur. Her medeniyet kendi kabul ettiği kutsal mekânı merkez saymıştır. Bu merkez genellikle yüksek bir dağdır. İslamî gelenekte dünyanın en yüksek yeri yani merkezi Kâbe'dir. Hıristiyanlarda Golgota tepesidir. Hindistan'da Meru, Filistin'de Gerizm'dir (Eliade, 1991: 19). Yakutlara göre Akdağ'dır (Ergun, 2004: 54). Türk kültüründe genel olarak cennet ile hayat ağacı doğu bölgelerinde bulunur (Ögel, c.II, 1995: 169). Kırgızlara göre dünyanın merkezi Kaf dağıdır (İnan, 1987: 350). Uygurların türediği hayat ağacı iki nehir arasında yüksek bir tepenin üzerindedir. Yahudi, Hıristiyan ve İslam geleneğine göre hayat ağacı cennetin ortasında bitmiş bir ağaç olarak tasvir edilir. Biçiminden ya da türünden bahsedilmez. Eliade'ye (2003: 296) göre "Her kent bir merkezdir. Yani hayat ağacının sabit bir yeri yoktur. Her millet kendi kültüründe neresi kutsal oraya hayat ağacını dikmiştir. Hayat ağacı ulaşılması çok zor olan bir yerde ve canavarlar ya da yılanlar tarafından korunmaktadır. Hayat ağacının biçimsel özellikleriyle ilgili olarak da çeşitli yorumlar yapılmıştır. Hayat ağacı bütün âlemi birbirine bağlar kökleriyle cehennemi, gövdesiyle yeryüzünü dallarıyla cenneti kapsar. Dalları Tanrının evine yani cennete kadar uzanır."

En eski inanışlardan biri olduğu anlaşılan hayat ağacına ilişkin ilk izlere MÖ. 3.bin yıl ve sonrasında Aşağı Mezopotamya’da rastlanır. Hayat ağacı motifi Sümer, Babil, Hurri, Hitit, Geç Hitit, Assur, Frig, Mitanni, Urartu gibi pek çok kültürde vardır ve bazı yerlerde bezeme ögesi ya da tapınım sahnesindeki ana öge olarak karşımıza çıkar (Resim 1) (Yılmaz, 2012).

Resim 1. Tapınma sahnesinde hayat ağacı

Kaynak: (Yılmaz, 2012)

Assur ve Urartu dini inançlarında da servi hayat ağacıdır. Bu kültürlerin sanat eserlerinde hayat ağacının iki yanında yer alan kanatlı cinler ellerindeki ayın kovalarında çam kozalakları batırarak aldıkları suyu hayat ağacına serpmektedir. Ayın; su ve hayat ağacı ile birlikte bereket dileklerini ifade etmektedir.

Türk servi işlemelerinin bazılarında görülen kuşlar ölümü simgeler; onlar yaşamı terk eden ruhlardır. Hayat ağacı, havuz ve fiskeye kompozisyonları cennet bahçelerinin ve ruhsal temizliğin sembolleridir. Çeşitli servi işlemelerinde su kıvrımları görülmektedir. Bazı servi işlemelerinin kenarlarında bulunan hilal şekilli çıkıntılar doğurganlığın simgesi ay ve bereket boynuzu olarak yorumlanmaktadır (Erbek, 1986).

Assur ve Urartu uygarlıklarında soylu erkeklerin bir mevki ve rütbe işareti olarak kullandıkları hilal şekilli boyun takılarının (paktoral) bazılarının üzerinde hayat ağacına ibadet sahnesi işlenmiştir. Anadolu Türkmen kadınlarının folklorik takılarından olan büyük kemer tokaları ve tepeliklerde de nadir olmakla birlikte soyut hayat ağacı motifleri işlenmiştir (Türe, 2004).

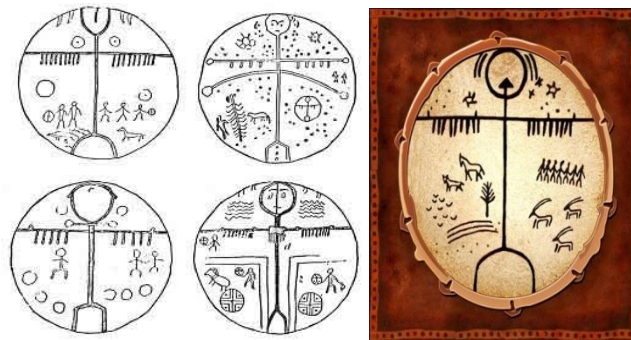
3. Eski Türklerde Hayat Ağacı

Eski Türk inançlarında kutsal ağaç motifinin çok önemli bir yeri vardır. Eski Türkler başlangıçta yüce bir yaratıcı inancına sahip olmakla beraber tabiat varlıklarını da kutsal kabul etmişlerdir (İnan, 1987: 30). Hayat ağacının Türk inançlarında çok çeşitli sembolik anlamları vardır ve hayat ağacı Türk boylarında farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Fakat genel olarak “Bay terek” ve “Baygaç- Bayağaç” olarak adlandırılır. Yeryüzünün merkezinden Tanrı katına yükselen bu ağaç, yer ile gök arasındaki kutsal değnek olarak da tanımlanır. Bu değnek, gökyüzündeki ve yeraltındaki ruhların bir geçiş yoludur (Ergün, 2004:145 - 146).

Eski Türklerde tabiata kutsallık verme kültürü yer-su terimiyle ifade edilmiştir. Yer-su inancında dağ, taş, su, ateş, orman, ağaç vb.nin kutsal kabul edilme anlayışı bulunur. Yer-su

inancı içerisinde “kutsal ağaç”ın özel bir konumu vardır. Türk boyları ağaçlarda büyük bir zenginlik ve anlam bulmuşlar ve ağaçlarla ilgili birçok mit ve efsane geliştirmişlerdir. Türk toplumlarında varlığın kaynağının hayat ağacından geldiğine inanılır. Özellikle türeme konusunda anlatılan mit ve efsaneler oldukça geniş ve ilgi çekicidir. Türklerde türeme çoğu zaman bir ağaçla ilişkilendirilir (Ögel, C.I, 1993). Şamanların türemesinde hayat ağacının önemli bir rolü vardır. Bir Yakut söylencesine göre şamanların hayat ağacından doğduğu, dallarında yuvalar taşıyan ulu bir ak çam yükseldiği ve büyük şamanların bu ağacın en üst dallarında, orta şamanların orta dallarında, en küçük şamanların ise en alt dallarda yuvalandığı belirtilmektedir (Eliade, 2006: 60). Türeme olgusu aynı zamanda eski Türk efsanelerinde bazen ilk insanın yaratılışı bazen de bir boyun veya bir kahramanın ağaçtan çıkması şeklinde ortaya çıkar. Oğuz destanına göre “Kıpçak Bey”, göl ortasında bulunan bir ağaç kovuğundan doğmuştur. Türk boylarından Kıpçak kavminin bu çocuğun soyundan geldiğine inanılır. Yine Oğuz Destanına göre Oğuz Kağan, bir gölün ortasında bir ağaç görür. Ağacın kovuğunda bir kız görür ve onunla evlenerek soyunu meydana getirir (Ögel, C.I, 1993). İlk insanın yaratılışıyla ilgili önemli bir başka efsane de Ak Genç söylencesidir. Efsaneye göre yerin göbeğinde bir Ak Genç (ilk adam) vardır. İlk adam, nereden çıktığını ve evinin nasıl olduğunu görmek için dolaşmaya başlar. Doğuda aydınlık, geniş bir düzlük, düzlüğün üzerinde büyük bir tepenin üzerinde büyük bir ağaç görür. Bu ağacın tepesi büyük Tanrının bulunduğu göğün yedinci katına, kökleri ise yeraltının derinliklerine uzanmaktadır. Ağacın yaprakları göğün sakinleriyle konuşmaktadır. İlk insan yalnızlıktan sıkılır ve kendine bir arkadaş verilmesi için dua eder. Dua sonunda ağacın yaprakları hışırdamaya başlar süt şeklinde bir yağmur yağar ve ağacın köklerinden yarı beline kadar çıplak bir kadın ortaya çıkar. Kadın ak gence gençlik sütü sunar. Sütü içince gencin gücü yüz kat artar. Bu kadın ona her türlü mutluluğu vaat eder (Çoruhlu, 2002: 113). Türk düşüncesine göre inanılan başka bir mit ise; Hayat ağacı Dünya yaratıldığında yaratılmıştır. Dalları ve budakları gümüşten, yaprakları altındandır, gövdesinden ve tepesinden sarı renkte bir sıvı çıkmaktadır (Ergün, 2004: 153).

Şamanların davullarının hayat ağacının odunundan yapıldığına ve bu davulun şamanları dünyanın merkezine taşıdığına ve ilahi âlemlerle teması geçirdiğine inanılmıştır (Resim 2-3). Davulun kasmağı hayat ağacından yapılmış olduğu için, şaman, davulunu çalmakla, sihirli bir şekilde bu ağacın yanına yani dünyanın merkezine fırlatılmış olmakta ve bu sayede göğe çıkabilmektedir. Ayrıca davulun üzerine kozmik âlemler arasındaki yolu simgeleyen hayat ağacı figürleri çizilmiştir (Eliade, 2006: 204).

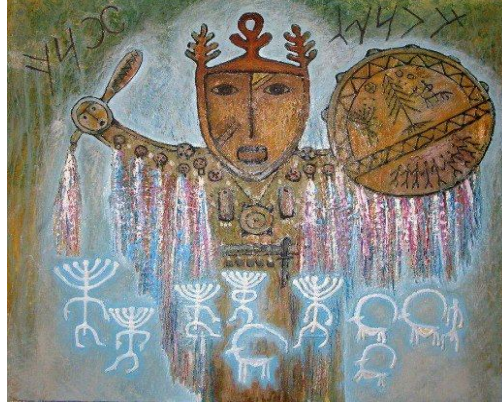

Resim 2. Şaman davulunda hayat ağacı motifi

Kaynak: <http://www.hunturk.net/forum/rsm/saman-davulu-uzerindeki-resimler>

<https://kubeyhatun.wordpress.com/tag/mevlevilik/>

Resim 3. Şaman kostümü ve davulunda Hayat Ağacı motifi

Kaynak: <https://kubeyhatun.wordpress.com/page/2/>

Eski Türkler yerin ve göğün direğinin hayat ağacı olduğuna inanırlardı. Yerin direği de yeraltı ağacıdır. “Türk düşüncesinde göğün direği” kutup yıldızıyla sembolize edilmiştir. Bunun için kutup yıldızına “demir kazık” ve “altın kazık” demişlerdir. Uzaydaki bütün yıldızlar ve göğün direği ona bağlanmıştır. Türk düşüncesine göre Kutup yıldızı yerden göğe açılan bir kapı gibi düşünülmüştür. Kutup yıldızı bu ağacın tepesindedir. Gök ve bütün uzay, bu ağacın ekseninde döner. Yine göğün direği olarak tasavvur edilen hayat ağacının en tepesinde kutup yıldızı bulunur. Bu direğe “at çakı” da denmiştir. Çünkü gökteki yıldızlar bir at gibi düşünülmüştür. Eski Türkler Tanrılarını da kendileri gibi düşünmüşler ve Tanrının da kutsal bir atı olduğunu, bu atın da kazığa bağlanması gerektiğini tasavvur etmişlerdir (Ögel, c.II. 1995: 191-197).

Türk kültüründe hayat ağacı genellikle bir kayın ağacıdır. Bu nedenle Türklerde en makbul sayılan ağaç kayın ağacı olmuştur. Özellikle şamanlar ayin yaparken kayın ağacını mutlaka yanlarında bulundurmuşlardır. Şamanist mitolojiye göre kayın ağacı Tanrı Ülgen ve Umayla gökten inmiştir (Çoruhlu, 2002: 116). Bazı Türk kavimlerinde kayın ağacı, yalnız dini törenlerde kullanılan bir unsur değil, bizzat kendisine tapınılan mukaddes bir varlıktır. Yapraklarının altında mübarek bir ağaç olduğu düşünülen kayın ağacına kurbanlar sunulur (İnan, 1987: 39).

Eski Türk dininde hayatın başlangıcı ve sonucu, insanların kaderi, günlük hayatları hep hayat ağacıyla ilişkilidir. Yeryüzündeki iletişim, korunma hayat ağacıyla ilgilidir. Türkler, hayat ağacına Tanrı'nın sembolü olduğu için çok önem vermişlerdir. Dünya kültürlerine göre Türk kültüründeki hayat ağacı motifi çok zengin ve geniştir.

4. İslam'da Hayat Ağacı

İslam kültüründe ağaca ve yeşillığe büyük önem verilmiştir. Kuran-ı Kerim'de ‘şecer’ veya ‘şecere’ kelimesi hem ağaç hem de genel olarak bitki anlamında olmak üzere yirmi altı yerde geçmektedir. Bu tür kullanımlara hadislerde de rastlanır. Kuran'da ayrıca hurma, nar, üzüm, incir, zeytin gibi bazı ağaçlar ismen anılmakta, incir ve zeytin ağacı üzerine yemin edilmektedir. Kuran'da ağacın ilahi lütf ve kudret eseri olarak yaratıldığı belirtilerek birçok canlının ağaç olmaksızın yaşayamayacağı gerçeğine dikkat çekilmiştir (Öztürk Ateş, 2012: 59). İslam dininde hayat ağacı bazen Tuba ağacı, bazen Sidre ağacı, bazen de cennetteki yasak

ağaç formuyla karşımıza çıkar. Tuba ağacı ve Sidre ağacı, hayat ağacı olarak çok zengin anlamlar bulmuştur. Cennetteki yasak ağaç teması, İslam kültüründe ağaç sembolizminde çok önemli bir yere sahip olmuş ve diğer kutsal ağaçların kökenine yerleşmiştir. Kuran-ı Kerim`de bu ağaca herhangi bir isim verilmemiştir. Eski Ahit`te ise bu ağaç hayat ağacı olarak anılmıştır.

➤ **Yasak Ağaç**

Kur'an-ı Kerim`de ilk insan Hz. Âdem ve Havva için cennete yerleştirilmiş ve yasaklanan ağaçtan Bakara, Al-i İmran ve Taha surelerinde bahsedilmiştir. Kur'an'ı Kerim'e göre Allah Teala Hz. Adem ve Havva'ya cennete yerleşmelerini, oradaki her şeyden bol bol yiyebileceklerini, sadece bir ağaca yaklaşmamaları gerektiğini emretmiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre ilk insanın imtihanı hayat ağacı vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Fakat ilk insan bu imtihanı kaybeder. Şeytana uyarak yasağı çiğner. Bunun yanında bu yasağın çiğnenmesi ilahi bir takdir olarak kabul edilmiştir (Sarıkçioğlu, 2002: 38). İslam kültüründe “yasak ağaç”, Allah'ın koymuş olduğu yaklaşılmaması gereken bir sınırdır.

➤ **Tuba Ağacı**

Tuba ağacı, İslam kültüründe tam bir hayat ağacı formuyla karşımıza çıkar. Kur'an'da Rad suresinde geçen Tuba ağacı, “güzellik, iyilik, huzur ve rahatlık, göz aydınlığı ve en güzel, en hayırlı” manalarına gelir. Cennetteki her türlü nimet, ölümsüz hayat, zevali bulunmayan şeref ve yücelik, sürekli zenginlik anlamlarına da gelebileceği kaydedilir (Tanyu, c.1, 1988: 458-459). Fahrettin Razi'nin tefsirinde “Tuba kelimesiyle ilgili üç görüş bulunmaktadır. Birinci görüşte Tuba, cennetteki bir ağacın adıdır. Hz. Peygamber'in bu ağaç hakkında şöyle dediği rivayet edilir. “Tuba cennette bir ağaçtır. Onu Allah kendi eliyle dikmiştir. O ziynetler ve güzel elbiseler bitirir (meyve gibi verir). Dalları ise cennet duvarlarının gerisinden bile görünür.” “Tuba ağacının kökü Hz. Muhammed'in evindedir ve her müminin evine de bu ağacın dallarından bir dal uzanır.” İkinci görüşte Tuba, “sevinç ve göz aydınlığı, hayranlık duyulan hoş ve güzel hayat onlarıdır” anlamındadır. Üçüncü görüşte ise, Tuba, cennetin Habeş'çe ismidir (Razi, c. 13, 1999: 450).

İslam inancında cennet ağacı olarak bilinen Tuba, Türk kültüründe çok tanınmış ve sevilmiştir. Tuba ağacı, eski Türk dini inançlarından bugüne gelen “hayat ağacı” ile birleşmiştir. Anadolu'da halk arasındaki inanca göre, cennetteki Tuba ağacında her insan için bir yaprak vardır. Bu yaprak bir kimsenin ölümünden kırk gün önce düşer. Bu düşme sırasında başkalarının yapraklarına değerse, yaprak sahibinin kulakları çınlar (Ergün,2004: 86).

5. İslam Sanatında Hayat Ağacı

İslam sanatında ağaç, çok sık kullanılan bir motiftir. Özellikle bu kullanımlar içerisinde hayat ağacı çok sevilmiş, buna bağlı olarak da mimari, el sanatları, edebiyat vb. birçok sanat dalında yaygın bir şekilde işlenmiştir. İslam sanatında çok erken dönemlerden itibaren hayat ağacı motifine rastlanır. Kubbetüs Sahra mozaiklerinde hayat ağacı stilize bir hurma ağacı şeklinde tasvir edilmiştir. Yine Kubbet-üs Sahra'da Hayat Ağacı kanatlı palmet dalları ile canlandırılmıştır. Hirbet el-Mefçir sarayının taban mozaiklerinde hayat ağacı, Hıristiyan sanatı etkisinde ve elma ağacı şeklinde görülmektedir. İspanyada Emevi sarayı Medinetü-z Zehra'da kollu şamdana benzer dalları ile hayat ağacı motifi yaygındır. Kurtuba Ulu camiinde ve Kayravan Ulu Camisinde de hayat ağacı tasvirleri yer alır (Öney, 1968: 25). İslam

sanatında hayat ağacı motifi başlangıçta hurma ağacı olarak tasvir edilirken daha geç devirlerde nar ağacı şeklinde tasvir edilmeye başlandığı görülür (Öney, Belleten, 1968: 28–29). Anadolu beylikler ve Selçuklular döneminde dini ve sivil mimari süsleme sanatında hayat ağacı motifi sık kullanılmıştır. Artuklular döneminden kalma bir kabartmada hayat ağacıyla birlikte bir kuş, bağdaş kurmuş bir insan bulunur. Bu insan ellerinde yuvarlak küreye benzer bir şey tutar (Öney, 1968: 119).

Hayat ağacı, Anadolu Selçuklu sanatında erken devirlerde genellikle tek başına veya kuşlarla çevrelenmiş olarak görülür. Daha sonraki devirlerde ise hayat ağacı ile birlikte çeşitli hayvanların da yer aldığı görülür. Tek başına tasvir edilen hayat ağacı motifi dini mimaride sık kullanılır. Özellikle tek ağaçlar Allah'ın birliğini sembolize eder. Divriği Ulu Camii'nin kuzeyinde tek başına bulunan hayat ağacı motifinin güzel bir örneği vardır (Resim 4).

Resim 4. Divriği Ulu Camii Hayat Ağacı Motifi

Kaynak: http://www.divrigiulucamii.com/tr/Cennet_Kapi_4.html

Burada hayat ağacı dal şeklinde, küçük bir vazodan yükselir. Vazo ebedi hayat suyu ihtiva eden bir semboldür (Öney, Belleten, 1968: 26).

Erzurum Yakutiye Medresesi (Resim 5) ve Çifte Minareli Medresede, Ahlât Mezar taşlarında hayat ağaçlarına rastlanır.

Resim 5. Yakutiye Medresesi Hayat Ağacı Motifi (Erzurum)

Kaynak: <http://hayatagacidergisi.com/hayat-agaci/>

Bu örneklerde hayat ağacı palmiyeye benzer bir ağaçtır ve genellikle bir vazodan çıkar. Dalları arasında bir nar meyvesi bulunur (Öney, Belleten, 1968: 26). Aynı zamanda nar çoklukta birliği simgelemiş olmasından dolayı Allah'ın birliğini temsil etmiş ve sık sık hayat ağacı olarak işlenmiştir. Sık sık karşılaştığımız figürlerden biri de hayat ağacı etrafına karşılıklı veya sırt sırta simetrik olarak çift kuşların bulunduğu motiftir. Bu tasvirler genellikle stilize kuşlarla çevrelenmiştir. Tasvirde ayrıca büyüklü küçüklü rozetlere de rastlanır. Bu rozetlerin anlamı ise hayat ağacının etrafında ay, güneş ve diğer gezegenlerdir. Tokat'ta Selçuklu devrinden kalma bir mezar taşında ve Afyon Balıköy'de bir mezar taşında buna benzer örnekler görülür. Osmanlı Devleti Döneminde de hayat ağacı motifi aynı şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Aksaray Murat Paşa Camii avlusunda bir mezar taşı üzerinde süslü bir vazodan yükselen çiçekli bir hayat ağacı motifi yer alır. 16. yüzyıla ait İshak Paşa Sarayı'nın ön cephesinde hayat ağacı motifine rastlanır. Sarayın çeşitli bölümlerinde de şakayık çiçekli hayat ağacı kabartmaları yer alır (Öney, Belleten, 1968: 27–31). Osmanlı sanatında seccadelerde, halı ve kilimlerde, Kur'an rahlelerinde, çini süslemelerinde, mezar taşlarında, işlemelerde hayat ağacı tasvirine bolca rastlanır. Ayrıca yeniçeri bayraklarında ağaç dalları hayat ağacı olarak yer alır (Esin, 1976: 152).

İnsanoğlu, önem verdiği kutsalını hayatının her alanında görmeyi, sürekli onunla beraber olmayı arzu etmiş ve kutsallarını ölümsüz kılmak için sanat eserlerine işlemiştir. İslam sanatında bu düşünceden hareketle camilerde, medreselerde, saraylarda, el sanatlarında, mezar taşlarında ve birçok yerde hayat ağacı motifi tasvir edilmiştir. Böylece insanlar sürekli kutsalla yani ilahi olanla birlikte olduklarına inanmışlar ve sembolik olarak hayatlarında bulundurmışlardır. Günümüzde eskiye oranla azalmakla birlikte hala sanat eserlerinde bir bezeme unsuru olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Resim 6. 13.yy. Selçuklu dönemi Kubad-ı Abad Sarayı çinileri: Çift başlı kartal ve Hayat ağacı motifi- Konya Müzesi - Envanter No: 1143, 1082, 2425. Boyut : 22 cm, 23 cm, 27 cm.

Kaynak: TURKS Kitabı Royal Academy Of Arts. s: 118

Resim 7. 16 yy. İkinci Yarısı Hayat Ağacı motifli kumaş (ayrıntı)

David Collection - Kopenhag. Envanter No: Tex.6 Boyut: 170 X 82 cm.

Kaynak: İpek (Osmanlı Dokuma Sanatı) TEB Yayınları Syf: 78

6. Hayat Ağacının Sembolik Anlamları

Hayat ağacının özellikleri dünya toplumlarına göre farklılık gösterebilir. Fakat bu ağacın temel vasfı “ebedi canlılık ve hayat kaynağı” olmasıdır. Diğer vasıfları toplumdan topluma değişmiştir.

➤ Hayat Ağacı Üç Kozmik Âlem Arasındaki Bağın Sembolüdür.

Eliade'nin Kutsal ve Dindışı kitabında (1991: 17) “Üç kozmik düzey yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünden oluşur (Resim 8). Sırasıyla ölümler âlemi, insanlar âlemi ve Tanrılar âlemidir. Ağaç köklerini en uzak derinliklerine kadar toprağa saldığı ve dallarıyla da gökyüzüne uzandığı için sınırsız olarak tasavvur edilir. Bu yönüyle her şeyden önce ağaç, sürekli olarak yeraltı dünyasıyla ve gökyüzüyle temasta olan, bu nedenle de yer ve gök arasında iletişim yolu olan bir varlıktır. Bu doğrultuda hayat ağacı üç kozmik âlem arasındaki bağıdır. Bu iletişimi sağlayan “axis mundi” adı verilen kozmik bir diredir. Bu sütun hem gökyüzünü hem yeryüzünü taşımakta, hem de bunları birleştirmektedir. Kaidesi de cehennem adı verilen aşağı dünyaya saplanmıştır. Bu özellikleriyle bu sütun evrenin merkezindedir. Bu iletişimi sağlayan “evrensel sütun” bazen bir dağ, bir merdiven, bir sarmaşık, gökkuşağı çoğu zaman da bir ağaç olmuştur.” şeklinde tasvir edilir.

Resim 8. Hayat Ağacı ve üç kozmik âlem

Kaynak: <https://uqusturk.wordpress.com/2011/05/17/turk-kulturunde-agac-kultu/>

➤ **Hayat Ağacı Tanrı'yı Sembolize Eder.**

Tanrının yeryüzünde tezahür ettiği varlıklardan en önemlisi ağaçlardır. İnsanlar hayat ağacına taşıdığı özellikler itibariyle tanrısallık atfetmişlerdir. İslam dininde hayat ağacı Allah'ın güzel isimleriyle özdeşleştirilir. Hayat ağacı her zaman yeşil olması ve canlılığını yitirmemesi ile "El-Hayat" ismini, önsüz ve sonsuz oluşuyla "kıdem ve beka" sıfatlarını, tek olmasıyla "vahdaniyet", azametli olmasıyla "azim" ismini temsil etmiştir. Türk kültüründe hayat ağacının meyvesiz olması da Allah'ın doğrulmamış ve doğmamış olması ve benzerinin olmaması anlamına gelir (Ergun, 2004: 145-155). Eski dinlerde Ulu Tanrı ile hayat ağacı arasında ortaklık kurulur. Eski Yunan ve Romalılarda her ağaç bir tanrıyla özdeşleştiriliyordu. Defne Apollon'un, meşe Jüpiter'in ağaçlarıydı (Hançerlioğlu, 2000: 18). Eski Mısır'da Bir kabartmada ulu tanrıça Hathor, bir ölünün ruhuna yiyecek ve içecek sunarken yani ona yaşam verirken betimlenir (Resim 9). Kader tanrıçası, göğü simgeleyen büyük bir ağacın dallarına oturmuş olarak resmedilir; bu dalların üzerinde firavunların adları ve kaderleri yazılıdır. Altaylarda da 7 dalı bulunan Hayat Ağacı'nın altında "Yıllar Tanrıçası" bulunmaktadır (Eliade, 2003: 283). Hayat ağacı tanrı özdeşleştirmeleri başka birçok kültürde de yer alır. Eski ikonografilerde Tanrının bir hayat ağacından çıkarak çevresindekilere yiyecek ve içecek sunan motiflerine rastlanır. Bu örneklerde Tanrının mekânı hayat ağacıdır.

Resim 9. Mısır Tanrıçası Hathor ve Hayat Ağacı

Kaynak: <http://sargon.blogcu.com/hayat-agaci/249042>

➤ **Hayat Ağacı, Yaratılış ve Doğumun Sembolüdür.**

Binlerce yıl boyunca her türlü büyüsel uygulamaya konu olan hayat ağacı, doğurganlıkla ilgili bir sembol olmuştur. Tarih öncesi devirlerden itibaren doğurganlık ve üretkenliği sembolize etmiştir (Ateş, 2000: 139-140). Üst Paleolitik dönem sembolizminde hayat ağacı imgesi daha ziyade "hayat otu, hayat bitkisi" şeklinde algılanmıştır. MÖ altı binlerde Çatalhöyük tanrıçası, göbeğinden bir bitki dalı çıkar şeklinde betimlenmiştir. Bulunan başka heykelciklerde de bitki ağaç formu bulunur. Bazı ağaç türlerinde doğurganlık gücü bulunduğu inanılmıştır. Doğurganlık gücünün içinde gizlendiği varsayılan kutsal ağaçlar; Keltlerde meşe veya köknar, Asurlularda asma, nar, köknar, sedir ya da meşedir (Öztürk, 2012:21). Aslında doğurganlık simgeselliğinde hayat ağacı plasentadır. Kadın ve ağaç arasındaki mitolojide plasentadan doğum kurgulanmıştır. Bu düşüncenin sonucu olarak kadınlar anılan ağaçlardan kısırlıkları engellemeleri, gidermesi ve doğumlara yardımcı olmaları için istek ve duada bulunurlar. Örneğin bazı kültürlerde kısır kadınların çocuk doğurabilmek için tek başlarına bir elma

ağacının altında dua etmeleri veya yuvarlanmaları gerektiği inancı yaygındır. Orta Asya'da Goldes adı verilen bir toplulukta çocuklarının olmasını dileyen yeni gelinler hayat ağacı işlemeli elbiseler giyerlerdi (Ateş, 2000: 139–140).

➤ **Hayat Ağacı Gençlik ve Ölümsüzlüğün Sembolüdür**

Hayat ağacı, ebedi gençlik ve ölümsüzlük kaynağıdır. “Hayat Ağacı” her zaman yeşil, her zaman çiçekli, her zaman meyve yüklü ve yiyeceği ölümsüz kılan bütün ağaçları bünyesinde barındırır (Ergun, 2004: 155). Hayat ağacında var olan ebedi canlılık, sonsuza kadar yaşama, yok olmaya karşı direnme onun mutlak gerçeklik olduğu anlayışını doğurur. Bu düşünce hayat ağacının sağlık, gençlik ve ölümsüzlük kaynağı olduğu düşüncesini geliştirir. İnsanlar yeryüzünde ölümsüz bir yaşam arzulamışlardır. Ebedi gençlik ve ölümsüzlük için mucizevi meyveler, şifalı otlar yetiştirilmiş, simya ve tıp reçeteleri geliştirilmiştir. Bunların bazılarının gençleştirdiğine, bazılarının uzun ömür verdiğiğine, bazılarının da ölümsüzlük verdiğiğine inanılır. Ölümsüzlük arayışlarının temelinde mucizevi bitkiler ve ağaçlar yatar her türlü mucizevi bitki temasının altında da “hayat ağacı” teması bulunur. Hayat ağacı genellikle ulaşılamaz bir yerde ya da merkezde bulunan ve yalnızca seçilmişlerin meyvelerinden yiyebileceği mucizevi bir ağaçta cisimleşen gerçeklik, kutsallık ve yaşamı simgeler (Ergun, 2004: 40).

➤ **Hayat Ağacı Güç ve İktidarın Sembolüdür.**

Rivayete göre efsanevi hükümdar Oğuz Kağan göbeğinden 3 ağacın çıktığını, gölgelerinin her tarafa yayıldığını ve göğe değdiğini görür. Aynı doğrultuda Osman Gazi'nin rüyasında göbeğinden çıkıp bütün dünyayı saran bir ağacın yükseldiğini görür. Bu ağaç Osmanlı Devleti'nin dünya hâkimiyetinin sembolü olmuştur (Eliade, 2003: 287).

7. Sonuç

Hayat ağacı insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde en fazla kullanılan simgesel bir tema olmuştur. Birbirleriyle ilişkisizmiş gibi görünen, dilleri, kültürleri, yaşadıkları coğrafyalar tamamen farklı olan birçok toplumun ortak paydası hayat ağacı olmuştur. Günümüz modern dünyasında ise artık ağaç dini anlamından uzaklaşarak maddi varlığıyla dikkat çekmeye başlamıştır.

Hayat ağacı çeşitli sanat alanlarında çok sık kullanılan bir motiftir. Özellikle mimari, el sanatları, edebiyat vb. birçok sanat dalında yaygın bir şekilde işlenmiştir. Hayat ağacı günümüzde de günlük hayatta, edebiyatta, sanatta ve birçok alanda dünya kültürlerinin en çok sevdiği ve kullandığı sembol olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ateş M (2000). *Mitolojiler ve Semboller Ana Tanrı ve Doğurganlık Sembolleri*, İstanbul.
- Belli O (1982). “Urartularda Hayat Ağacı İnancı”, *Anadolu Araştırmaları*, sayı VIII, İstanbul.
- Çoruhlu Y (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul.
- Eliade M (1991). *Kutsal ve Din Dışı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara.
- Eliade M (2003). *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev. Lale Arslan), İstanbul.

- Eliade M (2006). *Şamanizm*, (Çev. İsmet Birkan), Ankara.
- Erbek G (1986). “Dokuma, İşleme ve Örgülerdeki Koç Boynuzu Örgesi” *Antika Dergisi*, Sayı: 10, İstanbul.
- Erbek G (1986). “Hayat Ağacı Motifi I” *Antika Dergisi*, Sayı: 15, İstanbul.
- Erbek G (1986). “Hayat Ağacı Motifi II” *Antika Dergisi*, Sayı: 16, İstanbul.
- Ergun P (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara.
- Er-Razi F (1999). *Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Gayb*, (çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru), c.13, Ankara.
- Ersoy N (2007). *Semboller ve Yorumları*, İstanbul.
- Esin E (1976). “Ötüken Yıış (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)”, *Atsız Armağanı*, İstanbul.
- Hançerlioğlu O (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul.
- İnan A (1987). “Türk Folklorunda Simurg ve Geruda” *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara.
- Ögel B (1993). *Türk Mitolojisi I*, Ankara.
- Ögel B (1995). *Türk Mitolojisi II*, İstanbul.
- Öney G (1968). “Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi”, *Bellekten*, c. XXXII, sayı 125–128, Ankara.
- Öney G (1968). “Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında”, *Vakıflar Dergisi*, sayı VII, İstanbul.
- Öztürk Ateş Ş (2012). *Yakındoğu Demirçay Uygarlıklarında Hayat Ağacı İnanç*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Sarıkcıoğlu E (2002). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta.
- Tanyu H (1988). “Ağaç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul.
- Türe A (2004). *Takılar ve Sus Taşlarında Sembollerin Dili*, GOLDAŞ Kültür Yayınları - 3.
- Yılmaz D (2012). *Protohistorik Dönemde Anadolu’da Hayat Ağacı Motifi*, III. *Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu*, Antalya.